

ТРАНСФОРМАЦІЯ ІДЕЙ МОРАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ У ВІТЧИЗНЯНІЙ ПЕДАГОГІЧНІЙ ДУМЦІ КІНЦЯ ХХ–ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ

Катерина Кучина

Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького

Анотація:

У статті досліджуються теоретико-методологічні засади розвитку ідей морального виховання в освітніх концепціях в Україні наприкінці ХХ–на початку ХХІ століття. Автор пропонує визначити в межах хронологічного періоду, що досліджується, три етапи становлення й розвитку педагогічних концепцій морального виховання. Це уможливить висвітлення специфічних особливостей їх розвитку в контексті політичних, економічних, соціокультурних змін, забезпечить конкретність, предметність і достовірність досліджуваних явищ і процесів.

Ключові слова:

моральне виховання; комуністична мораль; педагогіка співробітництва; ціннісні орієнтації; антропоцентрична, соціоцентрична, теоцентрична концепції; соціально-орієнтована, особистісно-орієнтована концепції.

Аннотация:

Кучина Екатерина. Трансформация идей нравственного воспитания в отечественной педагогической мысли конца XX–начала XXI века.
В статье исследуются теоретико-методологические основы развития идей нравственного воспитания в образовательных концепциях в Украине в конце XX–в начале XXI столетия. Автор предлагает определить в рамках исследуемого хронологического периода три этапа становления и развития педагогических концепций нравственного воспитания. Это сделает возможным рассмотрение специфических особенностей их развития в контексте политических, экономических, социокультурных изменений и обеспечит конкретность, предметность и достоверность исследуемых явлений и процессов.

Ключевые слова:

нравственное воспитание; коммунистическая мораль; педагогика сотрудничества; ценностные ориентации; антропоцентрическая, социоцентрическая, теоцентрическая, социально-ориентированная, личностно-ориентированная концепции.

Resume:

Kuchyna Kateryna. The transformation of the moral education ideas in domestic pedagogy at the end of XX- the beginning of XXI centuries.
The article deals with the scientific – pedagogical reflection of theoretical-methodological principles, based on the main trends of the development of the moral education ideas in the educational conceptions of Ukraine at the end of the XX-the beginning of the XXI centuries. It is suggested to define three stages of becoming and development of pedagogical conceptions of moral education within the limits of the probed chronological stage. It will allow considering the specific features of their development in the context of political, economic, socio-cultural changes, and will provide concreteness and accuracy of the investigated phenomena and processes.

Key words:

moral education; communist moral; pedagogy of collaboration; value orientations; anthropocentric, sociocentric, teocentric, socially-oriented, personality-oriented concepts.

Постановка проблеми. Тенденції переходу від техногенного суспільства, з його пріоритетом техніки над людиною, до суспільства постіндустріального викликали інтерес до моральних проблем буття й розвитку людства. В умовах трансформації та модернізації українського суспільства, переосмислення цінностей зростає потреба в науково обґрунтованих, національно зорієнтованих, виважених, конструктивних і перспективних концепціях, стратегіях і програмах, які, глибоко враховуючи деструкції соціального середовища і феномен дезорганізації та дезадаптації молоді, допоможуть у визначенні освітніх і виховних доміант. Науково-технічна революція, що спричинила інформаційний вибух, загострила сприйняття людських проблем; глобалізація 70-х років залишила відкритими ці питання, а згодом, у 80-ті роки, коли треба було вносити зміни в систему освіти, педагогічна наука не надала конкретних випереджувальних рекомендацій щодо напрямів розвитку освіти, хоч педагоги-новатори запропонували власні позитивні набутки.

Труднощі, що спостерігаються нині в системі освіти України, зумовлені також тим, що

необхідно визначити шляхи виходу з кризи одночасно у трьох сферах – духовній, соціальній, моральній. У зв'язку з цим важливого значення набуває вивчення концептуальних засад морального виховання з огляду на історичні розвідки теоретичних підходів у цьому питанні, на з'ясування тенденцій розвитку концепцій морального виховання в сучасній педагогічній науці України. Особливої актуальності набуває вивчення наукових підходів до порушеної проблеми, що були розроблені вченими радянського і пострадянського періодів, починаючи з другої половини ХХ століття й дотепер, які є етапами фундаментального становлення педагогічного знання окресленої галузі.

У цьому контексті слушною нам видається думка В. Молодиченка, який підкреслює, що освіта є могутнім фактором розвитку духовної культури української політичної нації, вона ж може стати механізмом формування та поширення глобальних цінностей, а також сприяти пошуку компромісів між традиційними національними цінностями і цінностями глобальної культури [1, с. 93].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Провідними теоретиками гуманістичного виховання й освіти можна вважати таких педагогів ХХ століття, як: Ш. Амонашвілі, А. Макаренко, В. Сухомлинський, С. Шацький. Теорії морального виховання базуються на концепціях гуманістичного виховання (К. Ушинський, А. Макаренко, В. Сухомлинський, Я. Корчак, С. Френе та ін.); програмах морального виховання (Л. Толстой, А. Пінкевич та ін.); основах аксіології (Б. Бім-Бад, Б. Гершунський, В. Миронов, Т. Троїцька, П. Фішер та ін.); працях, присвячених визначенню педагогічних вимог до фахівця соціокультурної сфери (І. Аносов, Т. Бакланова, Н. Максютін, В. Молодиченко, М. Елькін та ін.). Особливості морального розвитку розкриває сучасна педагогічна наука (І. Бех, В. Бондар, О. Сухомлинська, М. Євтух, І. Зязюн, В. Кремень, М. Сметанський, М. Окса, Г. Шевченко, Б. Кобзар, І. Подолян, Н. Молодиченко, О. Вишневський, С. Карпенчук та ін.).

Сучасний дослідник-педагог Б. Коротяєв підкреслює: «... сучасне життя кидає виклик моральності» і зауважує, що «... визначити показники соціально-морального і духовного здоров'я важко через наявність спірних, полярних, суперечливих і взаємовиключних концепцій. Усе ж найбільш суттєвими показниками можуть бути ті, які пов'язані із загальнолюдськими цінностями» [2, с. 83].

Академік О. Киричук наголошує, що «науково-технічна революція, примножуючи можливості людини в освоєнні планети й космосу, створенні матеріальних благ, несе разом із тим багато негативних явищ: посилення технократизму й бездуховності, нестабільність життя, руйнування звичних світоглядних настанов і моральних орієнтирів, соціальні та екологічні катаклізми, стрімке зростання впливу антропогенних та енергоінформаційних факторів на природу й людину в глобальних масштабах, що ставлять під сумнів можливість збереження необхідних умов життя людства на землі» [3, с. 25].

Наукова рефлексія ідеї виховання моральної особистості зумовлюється не тільки нашими науковими інтересами, а, насамперед, використанням позитивного досвіду в модернізаційних процесах системи освіти України, адже педагогічна теорія і практика, на нашу думку, перенасичені залученням до змісту освіти зарубіжного педагогічного досвіду та філософсько-педагогічної спадщини і потребують використання власного етнокультурного за змістом і формою, ментально сприятливого доробку.

Формулювання цілей статті. Метою нашої статті є здійснення наукової рефлексії та

періодизації трансформації розвитку ідей морального виховання в освітніх концепціях системи освіти України кінця ХХ – початку ХХІ століття для пошуку шляхів удосконалення процесу виховання.

Виклад основного матеріалу дослідження. У межах досліджуваного хронологічного періоду ми орієнтовно визначаємо три етапи становлення й розвитку концепцій морального виховання. Розроблена нами періодизація уможливить розгляд специфічних, притаманних лише окремим десятиріччям і рокам, ознак розвитку ідей морального виховання у вітчизняній педагогічній думці в контексті політичних, економічних, соціокультурних змін, а отже, надасть досліджуванім явищам конкретності, предметності й достовірності.

Ми виходимо з того, що перший визначний етап розпочався ще із середини 50-х років, із праць В. Сухомлинського, який глибоко обґрунтував теми і проблеми, які раніше не були предметом педагогічної рефлексії у структурі радянської ідеології. Зауважимо, що хоч кінець ХХ століття визначається періодом 1975–2000 рр., а твори В. Сухомлинського з'явилися дещо раніше, все ж вони є етапом у розвитку педагогіки середини ХХ століття (хоча, безумовно, й випереджувальним, надто глобальним здобутком для подальших часів). Педагог вивчав духовний світ особистості, її моральні цінності задовго до того, коли на цю проблему звернули увагу інші дослідники. Це викликало обурення з боку офіційної педагогіки; твори О. Сухомлинського були піддані нищівній критиці (Б. Лихачов, В. Кумарін, Л. Гордін, В. Коротов), а сам педагог-новатор був звинувачений у проповіді «абстрактного гуманізму». Позбавлений можливості відстоювати свої позиції в педагогічній пресі через відмову друкувати статті, у непростих умовах В. Сухомлинський продовжував розвивати свої ідеї в загальновідомих творах [4]. Попри те, що концепції виховання В. Сухомлинського базувалися на ідеях комуністичного виховання, автор змальовував комунізм як суспільство щасливих, гармонійно розвинених людей, яких поєднують високоморальні відносини, де утверджується соціальна справедливість, розвивається висока духовність. При цьому відкрита риторика щодо комуністичного виховання у творах педагога мала місце, але вона була другорядною, а весь педагогічний простір заповнювався екзистенційно-спрямованою «педагогікою серця».

Це етап, коли основи законодавства СРСР про народну освіту проголошували марксистсько-ленінський світогляд, соціалістичний інтернаціоналізм, радянський

патріотизм, комуністичну ідеологію. Як наслідок, згодом поширилися національний нігілізм, зневага до української культури, формалізм, бюрократизм. У системі виховання активними складниками були такі ланки, як комсомол, піонерські організації, які проголошували моральний кодекс будівника комунізму (1971), виховання комуністичної моралі, радянського патріотизму. Вони тривалий час були дієвою силою згуртування молоді, та вже у 80-х роках виявилось, що їх лозунги мали декларативний, формалізований характер, були упередженими, заангажованими, а з 90-х і до 2000-х років настав час зняття ідеологічних табу, виникнення нових підходів і концепцій, визнання можливості актуалізації ідей морального виховання молоді.

У підручниках із педагогіки до 90-х років розкривалися основи так званої радянської педагогіки, її суть, закономірності, шляхи комуністичного виховання, освіти і навчання молодого покоління в соціалістичному суспільстві, пропонувалися для вивчення теми: завдання комуністичного виховання в радянській школі, основи комуністичної моралі, посилення на першоджерела (статут КПРС, матеріали з'їздів КПРС), позитивний аналіз впливу піонерської, комсомольської організацій на особистість тощо. Радянська школа використовувала методи виховання комуністичної моралі, виховувала борця за перемогу комунізму, будівника безкласового комуністичного суспільства. Основним змістом виховання в соціалістичному суспільстві було формування комуністичних поглядів і переконань, усебічний розвиток членів комуністичного суспільства, борців за комунізм.

Другий етап охоплює період, коли, незважаючи на певні недоліки в освіті, все-таки став можливим творчий підйом учителів. Його можна схарактеризувати як час змагань між традиціоналізмом і новаторством, як період становлення гуманістичної парадигми у філософії та педагогіці й оформлення нового напрямку – «педагогіки співробітництва». Відомі педагоги (Ш. Амонашвілі, М. Гузик, І. Волков, Є. Ільїн, І. Іванов, В. Караковський, С. Лисенкова, В. Шаталов та ін.) створили нові виховні системи на основі принципів гуманізму, духовності, творчого підходу до навчально-виховного процесу, що витримали випробування часом.

Після проголошення Україною незалежності й затвердження Законів України «Про освіту» (1991) та інших державних документів розпочався процес реформування системи освіти і формування нових концепцій виховання з урахуванням нових пріоритетів незалежної демократичної держави. У цей час ряд

досліджуваних питань як соціально-психологічного феномена розширився, але з'ясувалося, що стан морального розвитку молоді занадто низький, загострилась духовна криза, стали реаліями не тільки розпад покоління, а й розпад свідомості особистості. Усе це викликало особливе занепокоєння в науковців і практиків. В умовах дегуманізації суспільних відносин, втрати виховних ідеалів, відчуження людей один від одного, важливим став пошук ефективних форм і методів морального виховання. Усі ці процеси – результат соціальної нестабільності, недієвості регулятивних механізмів, невизначеності програм кардинального реформування суспільства у гуманітарно-культурній сфері. Нагальною проблемою педагогіки стало пом'якшення цих болісних процесів, максимальне обмеження, нівелювання негативних впливів, збереження й розбудова ціннісних засад розвитку особистості, не спонтанне, а системне, випереджувальне реагування на гуманітарний хаос у суспільстві, розробка моральних орієнтирів і духовних засад виховання.

Третій етап характеризується появою нових концептуальних орієнтирів для школи, а саме: Державною національною програмою «Освіта» (1991); Законом України «Про освіту» (1991); Концепцією національного виховання (1994), яка, звичайно ж, потребувала розвитку й удосконалення; концепцією О. Вишневського, засади якої схвалені Всеукраїнським Педагогічним Товариством імені Г. Ващенко; концепцією академіка А. Алексюка, яка акцентує на складності та суперечливості процесу переходу навчання й освіти в Україні від стану жорстокої уніфікованості в умовах СРСР до утвердження в цій сфері якісно нових, властивих вільним суспільствам, демократичних принципів [5, с. 58]; концепцією української школи-родини, яку розробив академік П. Кононенко і яка засновується на здобутках національної етнопедагогіки [5, с.122]; концепцією М. Стельмаховича, яка передбачає в XXI столітті новий злет демократичного вдосконалення суспільства, що базується на силі розуму й людяності й характеризується такими ознаками: відродженням і розквітом націй, націоцентризмом, інтелектуалізмом, інтенсивною науковою поінформованістю, соціальною справедливістю, компетентністю і професіоналізмом, духовністю та мораллю, виявом творчої ініціативи [5, с. 137].

Для цього етапу важливими є такі державні документи, як «Концепція превентивного виховання дітей і молоді» (1998); «Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності» (2000); «Концепція художньо-естетичного виховання

учнів загальноосвітніх шкіл» (2001); «Концепція громадянської освіти в школах України» (2001); «Програма виховання дітей та молоді» (2003/2004 н. р.); «Національно-експертна комісія України з питань захисту суспільної моралі» (2007/2013 рр.).

«Національна доктрина розвитку освіти» (2002) визначає стратегію та основні напрями розвитку освіти в першій чверті XXI ст., проголошує необхідність створення умов для розвитку, самоствердження й самореалізації особистості, визначає обов'язком держави забезпечення виховання особистості. На думку В. Коротяєва та В. Курило, доктрина є недосконалою і повторює стару партійну доктрину (партійно-державну або партійно-урядову). Науковці доводять, що завдання доктрини щодо мети виховання є недосяжними, ілюзорними, узятими зі старої епохи (комуністичними «духовне багатство, моральна чистота й фізична досконалість»), а також звертають увагу на те, що доктрина – це державний документ, який підлягає обов'язковому виконанню. Загалом цільові програмні настанови повторюють у завуальованому вигляді декларативні імперативи минулого [2].

Аналіз підходів до систем виховання дав змогу В. Білоусовій узагальнити їх відповідно до певних тенденцій: в антропоцентричній системі – самореалізація, автономність, користь, щирість, індивідуальність; у теологічній – християнське милосердя, довіра, терпимість, скромність; у соціоцентричній – найвищою цінністю є людство загалом. На цій підставі термін «моральне виховання» слід розглядати як процес, що здійснюється за власними правилами та закономірностями, як суспільне явище, що підпорядковується законам суспільного розвитку; як форму трансформації досвіду та сферу реалізації людської моральної культури; як корекцію поведінки, бажань, почуттів, чеснот, мотивів; як виховання моральних якостей, умінь і навичок моральної поведінки та гуманних взаємин [6].

Л. Гриценко пропонує особистісно-соціальну концепцію виховання, у якій знайшли відображення елементи сучасних теорій, заснованих на гуманістичній психології. Сутність концепції полягає в синтезі антропоцентричних і соціоцентричних підходів до виховання, при цьому становлення особистості здійснюється в єдиному цілісному процесі розвитку індивідуальності кожної дитини та її соціалізації [7].

Сьогодні слушним є застереження О. Вишневецького, що головною небезпекою

морального виховання людини є релятивізм, який проголошує моральні цінності «відносними», що частково, а іноді й повністю руйнує людину від моральної істини. «Релятивізм з'являється й руйнує мораль тоді, коли послаблюється духовний компонент свідомості людини і суспільства. Сприяє цьому і спроба суто секулярної інтерпретації моральних засад» [8].

Ретроспективний аналіз трансформації розвитку ідей виховання моральної особистості кінця XX – початку XXI століття дає змогу з'ясувати чинники, що впливали на методологію та організацію виховного процесу, детермінанти ідейної спрямованості виховання молоді. Складена нами схема є спробою конкретизації трансформації розвитку ідей виховання в означений період (див. табл. 1).

Конкретним регулятивним механізмом, цільовою програмною настановою, дієвим орієнтиром для сучасної освіти є концепція виховання О. Сухомлинської, де визначаються такі складники моральності, як: моральні почуття (любові, довіри, співчуття, співпереживання); моральні переконання; моральна діяльність і стосунки. Формувати духовність у молоді потрібно на основі моральних вимог, що фіксуються у свідомості людини у вигляді норм, принципів, ідеалів, понять. На основі залучення молоді до універсальних цінностей формуються компоненти духовного світу, моральність особистості, що допомагає їй сформувати свої життєві орієнтири [9, с. 52].

На часі – створення державної програми морального розвитку особистості з обґрунтуванням основних принципів морального розвитку та виховання. У проекті «Національної стратегії розвитку освіти в Україні на 2012–2021 роки» поставлені завдання, які співзвучні з Національною доктриною розвитку освіти, затвердженою Указом Президента України в 2002 р.: оптимізація державних управлінських структур, децентралізація управління освітою; упровадження та розвиток дистанційної освіти; упровадження новітніх інформаційно-управлінських і комп'ютерних технологій; оптимізація мережі навчальних закладів тощо. Безперечно, до важливих напрямів реформування української освіти належить створення системи моніторингу її якості, але, незважаючи на те, що майже десятиріччя визнається необхідність такого нормативного документа, у проекті знову пропонується розпочати роботу з розроблення такої Концепції моніторингу.

Хронологія генези розвитку ідей виховання моральної особистості (70-80-ті рр. ХХ століття)

Етап / період	Історичні події в країні	Тенденції в системі освіти	Автори / чинники
I період. 1967-1980 роки Становлення та розвиток ідей виховання моральної особистості в умовах перебудовчих процесів.	Реорганізація навчально-виховного процесу (1960) Створення Міністерства освіти СРСР, Ради з питань середніх загальних шкіл (1967). Ухвалення Статуту середньої загальноосвітньої школи (1970), прийняття Закону УРСР про народну освіту (1974). Всесоюзний з'їзд учителів (1967).	Казармене виховання, соціальна селекція людини, ідеологічний вплив, формалізм, політизація, авторитарність в освіті, влада партійного апарату. Тенденція до зниження якості освіти. Соціально-орієнтована концепція виховання.	КПРС, ВЛКСМ, піонерська організація ім. Леніна. Програма КПРС (1967). В. Сухо-млинський, М. Грищенко, І. Маренко.
1981-1984 роки	- // - Ухвалення Основних напрямів реформи загальноосвітньої та професійної школи (1984)	- // - Педагоги-новатори. Критика авторитарно-імперативної педагогіки.	Ш. Амонашвілі, О. Захаренко, П. Ерднієв, Е. Льїн, М. Гузик,
II період. 1985-1988 роки Пошуки виходу з освітньої кризи. Час змагань між традиціоналізмом і новаторством.	Ухвалення Основних напрямів перебудови вищої та середньої спеціальної освіти в країні (1986 р., квітневий пленум КПРС). Проведення реформ в освіті, які не дали результатів (1984 р., 1987 р, 1988 р).	Демократизація, гласність. Зустрічі педагогів-новаторів (1986 р., 1987 р., 1988 р.). Педагогічний рух «Еврика». Особистісно-орієнтована концепція. Педагогіка співробітництва, «Учительская газета» (1986-1989 роки).	Б. Лихачов, І. Харламов, Є. Монозсон, І. Волков, С. Соловейчик, С. Лисенкова, Б. Нікітін, В. Шаталов М. Щетинін, В. Каракосовський
1989-1990 роки	Прийняття Закону про мови – спроба виходу з освітньої кризи (1989). Розробка концепцій національної школи (Львів, Київ, Івано-Франківськ).	Поява нових типів навчальних закладів. Відродження національної культури, народознавства, етнопедагогіки.	М. Фіцула, І. Подласий, І. Зязюн, Л. Медвідь, В. Омеляненко, І. Бех, А. Кузьмінський,
III період 1991-2013 роки Створення національної системи освіти, осмислення педагогічних явищ і подій.	Ухвалення документів: Акт проголошення незалежності України; Державна національна програма «Освіта», Закон України Про освіту (1991); Європейська конвенція про взаємовизнання кваліфікацій у галузі вищої освіти (1997); Національна доктрина розвитку освіти, Про невідкладні додаткові заходи щодо зміцнення моральності у суспільстві та утвердження здорового способу життя (2002); Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 р. (2013).	Гуманізація навчальних програм, інтернаціоналізація освіти; вивчення національної історії, культури, української мови; виховання загальнолюдських цінностей особистості. Концепція національного виховання. Виникнення альтернативних навчальних закладів. Орієнтація змісту освіти на західні моделі. Інтерпретація ідей виховання моральної особистості, модернізація системи освіти.	Л. Вовк, В. Галузяк, Т. Ільїна, М. Сметанський, В. Лозова, А. Хуторський, В. Бондар, М. Шилова Н. Щуркова, О. Сухомлинська, М. Євтух, В. Андрющенко, М. Окса, В. Кремень Г. Шевченко, В. Молодиченко, Т. Троїцька М. Боришевський Є. Павлютенков.

До того ж, ситуація загострюється й через те, що вироблені в попередні десятиліття суспільні ідеали мали узагальнений, регламентований, державницько-класовий характер, вони не стосувалися внутрішнього, особистісного світу людини. Тому перехід від публічної риторики про моральність до

розуміння моральності як складного людського феномена є непростим і неоднозначним.

Висновки. Останнім часом до виховання почали підходити як до процесу управління розвитком особистості через створення культурно-освітнього середовища [10, с. 33]. У багатьох навчальних закладах упроваджуються

нові моделі позаурочної виховної діяльності, освітяни працюють над створенням системи виховної роботи і враховують імперативи сучасної науки. Як приклад, Концепція розвитку навчального закладу [11, с. 18].

Отже, для вдосконалення морального виховання в системі освіти України необхідними є: зміна методології освіти та її цілепокладання;

пріоритетна моральна складова як основа освіти, визнання державної функції освіти, не як послуги, а як базового складника, переорієнтація освіти із засвоєння предметів на оволодіння діяльністю, на розвиток особистості, її особистісних якостей та настанов; доповнення виховних програм навчальних закладів релігійною компонентою.

Список використаних джерел

1. Молодиченко В.В. Модернізація цінностей в українському суспільстві засобами освіти (філософський аналіз): [монографія] / В.В. Молодиченко. – Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова. – К.: Знання України, 2010. – 384 с.
2. Коротяєв Б.І. Освітній простір: очікування та виклики часу й життя: [монографія] / Б.І. Коротяєв, В.С. Курило. – Луганськ: ДЗ «ЛНУ ім. Тараса Шевченка», 2009. – 308 с.
3. Киричук О.В. Духовно-катарсична активність особи; сутність генеза, функції / О.В. Киричук // Реабілітаційна педагогіка на межі ХХІ століття: науково-методичний збірник у 2-х частинах.: Ч. 1. – К.: ІЗМН, 1988. – С. 26.
4. Сухомлинський В. Проблеми виховання всебічно розвинутої особистості: Вибрані твори: у 5-ти т. / Сухомлинський В. – К.: Рад. шк., 1976.
5. Концептуальні засади демократизації та реформування освіти в Україні / Ред. рада: А. Погрібний, А. Алексюк, О. Вишневський та ін. – К.: «Школяр», 1997. – 149 с.
6. Білоусова В.О. Теорія і методика гуманізації відносин старшокласників у позаурочній діяльності загальноосвітньої школи: [монографія] / В.О. Білоусова – К.: ІЗМН, 1997. – 192 с.
7. Личностно-социальное воспитание: Теория и практика / Л. Грищенко – Волгоград, 2011. – 192 с.
8. J. T. Fouts. Education for Moral Laving: Guidelines for School Programs // Symposium on Curriculum Reform in Education. – Kiev, 19 – 21 May, 1993. – p. 123 – 183.
9. Сухомлинська О. Концептуальні засади формування духовності на основі християнських моральних цінностей / О. Сухомлинська // Шлях освіти. – 2002. – № 4. – С. 13-18.
10. Чибісова Н. Моральне виховання як один із провідних напрямів виховної роботи в умовах становлення безперервної освіти / Н. Чибісова // Вища школа. – 2012. – № 5. – С. 32-37.
11. Бобришева Л.В., Криворучко М.В., Бойко М.Г. Концепція розвитку навчального закладу / за ред. Л.В. Бобришевої // Управління школою. – № 3. – 2013. – С. 18-19.

Рецензент: Москальова Л.Ю. – д.пед.н., професор

Відомості про автора:

Кучина Катерина Олегівна

Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького
вул. Леніна, 20, м. Мелітополь,
Запорізька обл., 72312, Україна
doi:10.7905/нвмдпу.v1i12.868

Надійшла до редакції: 27.01.2014 р.

Прийнята до друку: 13.05.2014 р.

References

1. Molodychenko, V. V. (2010). *Upgrading values in Ukrainian society by means of education (philosophical analysis): [monograph]*. M.P. Dragomanov National Pedagogical University. Kyiv: Znannya Ukraine. [in Ukrainian].
2. Korotyaev, B. I. (2009). *Educational environment: expectations and challenges of time and life: [monograph]*. Luhansk: DZ «LNU named after Taras Shevchenko». [in Ukrainian].
3. Kyrychuk, O. V. (1988). *Spiritual and cathartic activity of a person; essence, origins, functions. Reabilitatsiyna pedahohika na mezhi XXI stolittya: study and methodical guide in 2 parts*. Kyiv: IZMN. [in Ukrainian].
4. Sukhomlyns'kyi, V. (1976). *Problems of the all-rounded personality development: selected works: in 5 vol*. Kyiv: Radyans'ka shkola. [in Ukrainian].
5. *Conceptual foundations of education democratization and reforming in Ukraine*. (1997). Ed A. Pohribnyi, A. Aleksyuk, O.Vyshnev's'kyi. Kyiv: «Shkolyar». [in Ukrainian].
6. Bilousova, V. O. (1997). *Theory and methods of humanizing relations of the high school students in after-school activities at comprehensive school*. Kyiv: IZMN. [in Ukrainian].
7. Grytsenko, L. (2011). *Personal and social education: Theory and Practice*. Volgograd. [in Russian].
8. Fouts, J. T. (1993). *Education for Moral Laving: Guidelines for School Programs*. Symposium on Curriculum Reform in Education. Kyiv. [in English].
9. Sukhomlyns'ka, O. (2002). *The conceptual basis for the formation of spirituality based on the Christian moral values*. Shlyakh osvity. 4. 13-18. [in Ukrainian].
10. Chybisova, N. (2012). *Moral education as one of the key areas of educational work in conditions of continuing education*. Vyshcha shkola. 5. 32-37. [in Ukrainian].
11. Bobrysheva, L. V., Kryvoruchko, M. V., Boyko, M. H. (2013). *The concept of educational institution. Upravlinnya shkoloyu*. 3. 18-19 [in Ukrainian].